

Abstract

in Ayudhaya period, southern border provinces of Thailand were the important mercantile city state trading with foreign countries. Trade relations with other countries, for example, India, China, Indonesia, Cambodia and Malaya, resulted in cross - cultural interaction between foreign newcomers and local people. An example of the cultural interaction can be seen in cloths woven by of Muslim Thais in southern border provinces. Such cloths are with patterns and designs as well as weaving techniques and colors similar to those woven by the Indian, Chinese, Indonesian, Khmer and Melayan.

From the study, the data showed that cloths that had been used in daily life and religious rites of Muslim Thais in Southern border provinces were various kinds, for example, Karaduwor, Karateekor, Karapah, Plae-ning, Samarinda, Sokae or Songket, Acae, Juan - tani (kine limar) cloths, etc. These cloths are beautiful and unique. Besides, their designs and colors tell us about the races and status of the people who wore them as well as their ways of life which reflect the history of Southern border provinces of Thailand

บทนำ

ท้องถิ่นภาคใต้ของไทยเป็นอู่อารยธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งที่มีประวัติศาสตร์มายาวนานเนื่องจากมีทำเลที่ตั้งเหมาะต่อการเป็นเมืองท่าค้าขาย มีของป่าอุดมสมบูรณ์ซึ่งเป็นสินค้าที่ชาวต่างประเทศต้องการ อีกทั้งยังมีเส้นทางแม่น้ำภายในพื้นที่ ซึ่งสะดวกต่อการคมนาคมระหว่างชุมชนต่างๆ ปัจจุบันเหล่านี้ส่งผลให้ภาคใต้ของไทยกลายเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญในอนุชาคนย์ ความสัมพันธ์ทางการค้ากับนานาชาติก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างชนกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้กับชนพื้นเมืองเดิม เช่น ประเพณีการแต่งกายของประชากรบริเวณแหลมมลายูโดยเฉพาะไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีการใช้ผ้ามากมายหลายชนิดนับตั้งแต่การใช้ผ้าในชีวิตประจำวัน พิธีกรรมทางศาสนา และประเพณีความเชื่อต่างๆ ผ้าเหล่านี้ได้สอดแทรกอิทธิพลทางวัฒนธรรมของอินเดีย จีน อินโดนีเซีย เขมร และมลายูเข้ากับวัฒนธรรมของท้องถิ่นจนกลายเป็นผ้าที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

ภูมิหลังของผ้าในจังหวัดชายแดนภาคใต้

บริเวณจังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทยในสมัยอยุธยาเรียกว่าปัตตานี เป็นรัฐท่าเรือที่มีความสำคัญทางการค้าระหว่างจีนกับอินเดีย มีพ่อค้าจากต่างประเทศเข้ามา ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ามากมาย สินค้าที่สำคัญในการนำเข้าและส่งออก ได้แก่ ไม้จันทน์ พริกไทย หนังกวาง หนมดิบ ชัน อาหารแห้ง เกลือ ข้าว ทุบูก ผ้าไหม ผ้าอินเดีย ผ้าลินิน ผ้าชอแกะ และผ้าจวนตานี (ผ้าสีมา) ฯลฯ สำหรับผ้าจวนตานีและผ้าชอแกะนั้นได้รับความนิยมและใช้กันอย่างแพร่หลายในราชสำนักและมีฐานะทางเศรษฐกิจดี ดังปรากฏหลักฐานใน บทพระราชนิพนธ์เรื่องดาหลัง ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (2514 : 322) ตอนอิเหนาปลอมตัวเป็นดาหลังไปเล่นหนังให้ท้าวดาหาคู พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ให้อิเหนาแต่งกายด้วยผ้าจวนตานีที่มีสีสันไม่ซ้ำกันในแต่ละคืนว่า

จิงยาตรามาเข้าที่สรอง

ชำระองค์ด้วยชลอันใสศรี

แล้วทรงสำอางกลืนทั้งอินทรีย์

แล้วทรงผ้าตานีม่วงล่องจวนทอง

พระราชนิพนธ์ตอนนี้อธิบายให้เห็นว่าเมื่ออิเหนาอาบน้ำเสร็จแล้วแต่งกายด้วยผ้าจวนตานีสีม่วงมีล่องจวนสีทอง ส่วนอีกคืนหนึ่งอิเหนานุ่งผ้าจวนตานีไปเล่นหนังให้ท้าวดาหาคูอีก เนื้อหาของบทพระราชนิพนธ์(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2514 :339) มีดังนี้

นุ่งจวนตานีสีตอง

ยกเป็นตะเกียงทองเฉิดฉาย

พระนุ่งให้เพื่อยลื้อยล่อยชาย

คาดปั้นหมั่งสายลายทองเรือง

พระราชนิพนธ์ตอนนี้อธิบายลักษณะเด่นของผ้าจวนตานีที่อิเหนานุ่งนั้นมีสีตอง ลวดลายตะเกียงทองเป็นลวดลายที่เลียนแบบรูปทรงของตะเกียงที่ชาวเมืองปัตตานีใช้จุดให้แสงสว่างในยามค่ำคืน ตะเกียงนี้ทำจากทองเหลืองจึงเรียกตะเกียงทอง นอกจากนี้การนุ่งผ้าแบบเพื่อยลื้อยล่อยชาย คือนุ่งให้ชายผ้าทั้งสองด้านมาบรรจบกันที่ได้สะดือแล้วมัดปมให้แน่น ปล่อยชายทั้งสองข้างห้อยยาวลงมาถึงน่องไม่นุ่งโจงกระเบน แล้วคาดเข็มขัดสายทองอีกครั้ง วัฒนธรรมการนุ่งแบบนี้ นอกจากจะมีในภาคกลางแล้วยังมีการนุ่งในภาคใต้ตลอดแหลมมลายู

อีกประการหนึ่ง บทพระราชนิพนธ์เรื่องดาหลัง ตอนระตูประตาหนเข้าเฝ้าท้าวดาหาเพื่อขอตุนาหงัน (หมัน) นางบุษบกกำโละนั้น ระตูประตาหนได้นุ่งผ้าตานีสีแดงเข้มเข้าเฝ้า ดังปรากฏในบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2514 : 381) ว่า

นุ่งตานีสีแดงกุก่อง

จวนใหม่ใจทองเฉิดฉาย

คาดปั้นหมั่งเพชรพื้นทราย

เหน็บบริขฤทธิไกรดาเนินมา

สำหรับพระราชนิพนธ์ดาหลัง ตอนมิสาประหมังกุหนิงกับมิสาหยังสาหรี ออกตาม
กุดาวิราทยาได้เมืองบาหลี ตัวละครตอนนี้นุ่งผ้ายกตานี (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก, 2514 : 145) ดังที่บรรยายว่า

นุ่งยกตานีทองช่องไฟ	ห่มสบៃชมพูนุชศรี
นั่งเอี่ยมเอี่ยมคายนาทิ	พอคำสองศรีก็ลีลา

ส่วนในเสภาขุนช้างขุนแผน ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภลัย ได้กล่าวถึงผ้าจวนตานีไว้ในตอนนางศรีประจันแต่งตัวไปพึ่งเทศน์ที่วัด (2517 : 66) ว่า

ศรีประจันครั้นแลเห็นลูกสาว	กุน้หัวหงอกขาวมันพันที่
จะตกแต่งตัวไปทำไม่มี	คว่ำผ้าตานีห่มดอกดำ

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงผ้ายกตานี (ขอแคะ) (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภลัย,
2517 : 1100) ว่า

ผ้ายกตานีนุ่งฟุ้งทอง	สอดสองซบสี่ดูสอดไส
กรองนอกดอกกลดดวงละไม	เส้นไหมย้อมป้อมเป็นมันยับ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้ต้นกุปะสา (ต้นกุบือซาร์)
แห่งรัฐกลันตันเป็นพระยาปัตตานี จึงได้มีการอพยพไพร่พลจากรัฐกลันตันเข้ามาตั้งถิ่นฐาน
ในเมืองปัตตานีซึ่งส่วนหนึ่งเป็นช่างฝีมือหลายสาขา เช่น ช่างทองเหลือง ทอง ทองผ้า ก่อสร้าง
ทำกริช เป็นต้น (จูรีรัตน์ บัวแก้ว, 2540 : 12) ช่างเหล่านี้ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่รายรอบวังจะบังติกอ
และผลิตผลงานส่งให้กับเจ้านายและขุนนาง บริเวณตำบลจะบังติกอจึงกลายเป็นตลาดขายของ
มีเรือเข้ามาถึงหน้าบ้านพระยาดานี มีตึกหลังคามุงกระเบื้องหลังหนึ่งนอกนั้นเป็นโรงจากขายของ
มีผ้าแขนงมากมายและเครื่องใช้ต่างๆ ประชาชนส่วนใหญ่เป็นไทยมุสลิม จีนและไทยพุทธ
ไทยมุสลิมทำนาเกลือ ทำสวน ทำนาข้าว ทำปลา ขายของ และทอผ้า ชาวจีนค้าขาย
ทำเหมืองดีบุก ทำภาษี บั่นหม้อ ทำอิฐ ชาวไทยไม่มีอาชีพที่แน่นอน มักช่วยไทยมุสลิมประกอบ
อาชีพ สินค้าที่จำหน่ายออกต่างประเทศ ได้แก่ เกลือ น้ำมันมะพร้าว มะพร้าวห้าว ทองทราย
ดีบุก นอกจากนี้ยังมีสินค้าที่ซื้อขายในเมืองได้แก่ ข้าว ปลา เครื่องเทศ เครื่องหอม ผัก ผลไม้
ผ้าต่างๆ เช่น ผ้าโสร่งไหม 4 - 6 เหรียญ ผ้าโสร่งด้ายกฐีหนึ่ง 10 - 12 เหรียญ ผ้าม่วงไทยฝืนละ
5 เหรียญ ผ้าขาวม้าไหมฝืนละ 2 - 3 เหรียญ ผ้าขาวม้าด้ายกฐีละ 8 - 10 เหรียญ ผ้าทอ
ผ้าด้ายกฐีละ 6 - 10 เหรียญ ใช้เงินเม็γκกักันและเงินเบี้ยที่ผลิตในปัตตานีเป็นหลัก (สมเด็จพระเจ้า
พระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, 2504 : 89)

อย่างไรก็ตามผ้าทอของเมืองปัตตานีก็ถึงจุดเสื่อมเมื่อไทยเปิดประตูรับตะวันตก
ราชสำนักไทยยอมรับวัฒนธรรมการแต่งกายแบบตะวันตกเต็มรูปแบบส่งผลให้สามัญชน
เลียนแบบราชสำนัก ผ้าสมัยใหม่จากรองานราคาถูกกว่าผ้าทอพื้นเมือง อีกทั้งยังมีสีสน

รูปแบบให้เลื่อมมากมาย นอกจากนี้ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม รัฐบาลมีนโยบายวัฒนธรรมใหม่ที่ส่งเสริมให้ประชาชนแต่งกายตามแบบสากลนิยมทำให้คนทั่วไปบริโภคผ้าทอพื้นเมืองน้อยลง ประกอบกับวัสดุในการทอผ้าต้องนำเข้าจากต่างประเทศมีราคาแพงขึ้นส่งผลให้ช่างทอผ้าต้องเลิกทอผ้าในที่สุด

ผ้าพื้นเมืองในจังหวัดชายแดนภาคใต้

จากการสำรวจภาคสนามในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้พบว่าผ้าพื้นเมืองเหล่านี้บางผืนมีอายุถึงหนึ่งร้อยปีเศษ มีทั้งที่ทอในเมืองปัตตานีและที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ ผ้าแต่ละชนิดมีชื่อตามวิธีการทอ มีทั้งผ้าพื้นและผ้าทอยกดอกด้วยเทคนิคต่างๆ เช่น ยกไหม ยกฝ้าย ยกดินเงินทอง ตลอดจนผ้ามัดหมี่ต่างๆ ได้แก่

1. เรียกชื่อตามวิธีการทอ

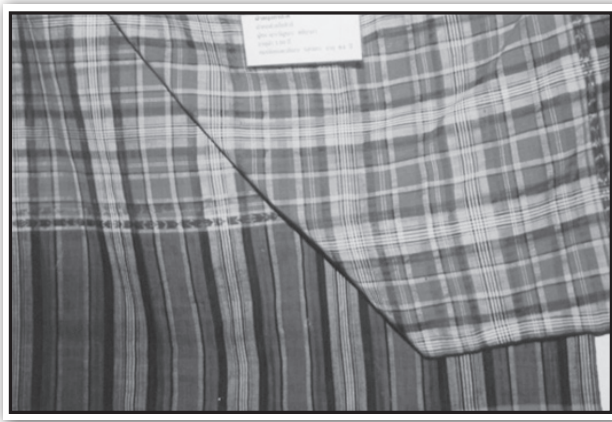
1.1 ผ้ากระดิว เป็นผ้าที่ใช้กันทั่วไป เนื้อผ้ามีลักษณะพื้นเรียบ การทอผ้าทั่วไปจะใช้วิธีการแบบนี้มากที่สุด เรียกวิธีการทอผ้านี้ว่า “สองตะกอ” เส้นด้ายที่เป็นเส้นยืนและเส้นพุ่งจะสอดสลับกันคล้ายลายจักสานลายหนึ่งหรือลายซัดคือยกหนึ่งข่มหนึ่งตลอดผืนผ้า เป็นวิธีการทอที่ง่ายที่สุดและพบมากในผ้าขาวม้า

1.2 ผ้ากระติซอ เป็นผ้าทอแบบ “สามตะกอ” ผ้าที่ทอด้วยวิธีการนี้จะมองเห็นลายนูนบนเนื้อผ้าขึ้นเป็นแนวเฉียงคล้ายกับผ้ายีนส์ ผ้ามีความหนาและมีน้ำหนัก ยับยาก ถ้าเป็นผ้ามัดหมี่เส้นขอบลายจะคมชัดมองเห็นรอยซิมของการมัดย้อมเส้นด้ายน้อยมากแต่ลายมัดหมี่จะมองเห็นชัดเพียงด้านเดียว ผ้าทอแบบกระติซอนี้พบน้อยมาก (ดูภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 ผ้าโสร่งไหมมัดหมี่ตำแหน่งของปาโต๊ะ (ตำแหน่งกึ่งกลางของผ้าโสร่งที่มีลายพื้นปลาหรือลายกรวยเชิงเป็นธรรมเนียมของชาวขวามลาญโบราณจะนุ่งให้ตำแหน่งนี้อยู่ตรงสะโพก) ทอยกด้วยดินทอง ผ้าผืนนี้เป็นผ้าที่ใช้เทคนิคการทอแบบสามตะกอหรือแบบกระติซอ ลายมัดหมี่มีความคมชัด สันนิษฐานว่าเป็นผ้าที่ทอโดยชาวจามในกัมพูชา อายุผ้าประมาณ 100 ปี (พิชัย แก้วขาว, 10 ตุลาคม 2538)

1.3 ผ้ากระปะ๊ะห์ เป็นผ้าทอแบบ “สี่ตะกอ” ผ้าที่ทอด้วยเทคนิคนี้บนเนื้อผ้า จะเกิดลายนูน เช่นเดียวกับผ้ากระตี๋มอ แต่ลายนูนของผ้ากระปะ๊ะห์จะมีหลายรูปแบบ เช่น เป็นลายฟันปลาหรือลายสี่เหลี่ยมตลอดผืนผ้าทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเทคนิคปลีกย่อยของช่าง ผ้ากระปะ๊ะห์ที่พบในท่าจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นผ้าไหมที่มีลายนูนในเนื้อผ้าเป็นรูปสี่เหลี่ยม ทั้งสิ้น พบในรูปแบบของผ้าโสร่ง ผ้าลิมา และผ้าขาวม้า ผ้าชนิดนี้ถ้าเป็นผ้ามัดหมี่จะมี ลายคมชัดทั้งสองด้าน ผืนผ้าจะมีความหนาและมีน้ำหนัก (ดูภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 ผ้ากระปะ๊ะห์ ทอแบบสี่ตะกอด้วยเส้นใยฝ้าย ลายตาหมากรุกสีแดง ม่วงและฟ้า ล่องจวน ทอลายลูกแก้ว มีลายนูนรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนในเนื้อผ้า กว้าง 100 เซนติเมตร x 195 เซนติเมตร ผู้ทอผ้าผืนนี้คือ เมาะจิมูเนาะ หยิบากา อายุผ้า 130 ปี (ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2540)

1.4 ผ้าซอแก็ะ หรือ ภาษามลายูกลางเรียกว่าซอแก็ต เป็นผ้าทอยกด้วยฝ้ายหรือไหม ดิ้นเงินและดิ้นทอง ผู้รู้บางท่านกล่าวว่า ผ้าซอแก็ะใช้เรียกผ้าฝ้ายยกดิ้นเงินและดิ้นทองเท่านั้น สำหรับผ้าซอแก็ะที่พบในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีวิธีการทอครบทั้งสามวิธีคือ วิธีทอยกแบบที่ใช้กันทุกๆ ไป วิธีจกและขีด แต่ที่นิยมใช้กันมากมักทอยกด้วยวิธีจกดิ้นที่จก มักใช้ดิ้นคู่ ส่วนการขีดนั้นมิพบบ้างแต่เป็นการขีดแบบง่ายๆ ไม่มีรูปแบบใช้เป็นขอบคั่นแนวของล่องจวนหรือล่องจวนเสียเป็นส่วนใหญ่ (ดูภาพที่ 3)

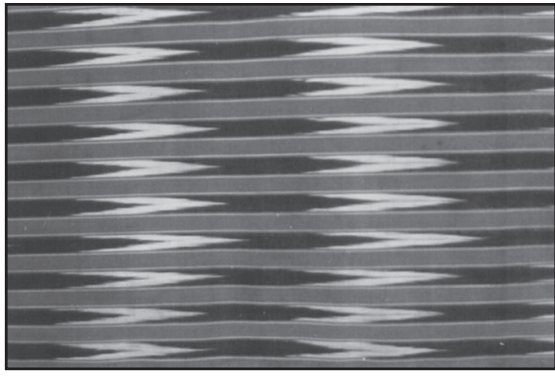

ภาพที่ 3 ผ้าซอแก็ะทอยกดอกด้วยดินทองลายสี่เหลี่ยมเป็นแนวยาวสลับกับซิด เจิงผ้าทอยกดอกด้วยลายหน่อไม้ (Pucuk Rebung) คล้ายลายผ้าตริงกานู มีความกว้าง 80 เซนติเมตร x ยาว 195 เซนติเมตร อายุของผ้า เกือบ 100 ปี (ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2540)

2. เรียกชื่อตามแหล่งที่ผลิต

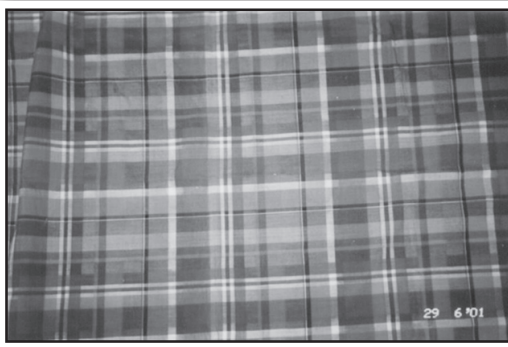
ผ้าที่มีชื่อตามแหล่งผลิตในสมัยโบราณมักจะเป็นผ้าที่มีชื่อเสียงและมีลักษณะเด่นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว คนทั่วไปเห็นแล้วรู้จักและจดจำได้ง่าย ผืนผ้ามีรูปแบบลวดลาย สีสัน และมีเอกลักษณ์ไม่เหมือนผ้าในแหล่งอื่นๆ หรืออาจมีการผลิตคิดค้นออกแบบลวดลายและให้สีสันมาจากที่นั้นๆ เป็นแห่งแรกแล้วส่งไปขายยังสถานที่ต่างๆ จนเป็นที่นิยม ต่อมาคนในท้องถิ่นได้ลอกเลียนรูปแบบแต่ยังเรียกชื่อเหมือนเดิม ได้แก่

2.1 **ผ้าแอะเจ๊ะ** ภาษามลายูกลางเรียกว่า อะเจ๊ะ ผ้าชนิดนี้เป็นผ้าที่นำเข้ามาจากเมืองบันดาอะเจ๊ะซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของเกาะสุมาตรา ลักษณะเด่นของผ้าคือเป็นผ้าไหม เนื้อหนาและแน่น พื้นสีแดงเข้ม มีลายเป็นล่องรียาวไปตามความยาวผ้า ในล่องดังกล่าวจะมีลายที่เกิดจากการมัดหมี่ด้วยลายฟันปลาสีขาวสลับดำต่อเนื่องกันไปตลอดทั้งผืนผ้า ผ้าชนิดนี้มีสีสันสดใสและลวดลายมีลักษณะเด่นคือ ทุกๆ ผืนที่ทอมีสีและลายเหมือนกันหมด เทคนิคในการมัดหมี่ใช้วิธีมัดย้อมเส้นยืน เป็นผ้าสำหรับชนชั้นสูงซึ่งราคาแพงชนิดหนึ่ง ใช้เป็นผ้าพันปิดทับกางเกงขายาว เรียกว่า ผ้าสะลีเนหรือภาษามลายูกลางเรียกว่า ผ้าสะเลนดั่ง หรือใช้เป็นผ้าคลุมศีรษะ ผ้าคลุมไหล่และผ้ากระโจมอก ของสุภาพสตรีในยุคที่ยังไม่นิยมสวมเสื้อ (ดูภาพที่ 4)

ภาพที่ 4 ผ้าอะแจ๊ะ จัดเป็นผ้าจวนชนิดหนึ่งส่วนมากมักทอสีแดงภายในล่องจวนมัดหมี่สีขาว สลับดำ (ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม 2542)

2.2 ผ้าแปลก๊ะ หรือภาษามลายูกลางเรียกว่า ปาลิกัตเป็นผ้าลายตาหมากรุกหรือลายตาราง สีที่ใช้มีความหลากหลาย ในอดีตไทยมุสลิมในภาคใต้ตอนล่างเรียกผ้าลายตาหมากรุกทั้งหมดว่า ผ้าปาลิกัต ผ้าโสร่งที่เป็นลายชนิดนี้จึงเรียกว่า โสร่งปาลิกัต ผู้รู้หลายท่านสันนิษฐานว่าผ้าที่มีลวดลายรูปแบบนี้มีการทอหรือผลิตขึ้นครั้งแรกที่เมืองพูลิกัตในประเทศอินเดียนแล้วส่งไปขายทั่วเอเชีย เป็นที่นิยมใช้กันมากทั้งชาวไทยพุทธและไทยมุสลิมในภาคใต้ตอนล่างและประเทศมาเลเซีย ต่อมามีการลอกเลียนแบบและทอขึ้นใช้เองในท้องถิ่นแต่ยังเรียก ผ้าแปลก๊ะ ส่วนชาวไทยพุทธในภาคใต้เรียกผ้าชนิดนี้ว่า ผ้าตาหรือผ้าตาคอกหมู (ดูภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 ผ้าปาลิกัตสีชมพู ฟ้า ขาว แดงและส้ม ลายตาหมากรุก ทอด้วยเส้นใยไหม กว้าง 110 เซนติเมตร x ยาว 205 เซนติเมตร (ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 2544)

2.3 ผ้ายาว หรือ ภาษามลายูกลางเรียกว่า หรือ ผ้ายา ใช้เรียกผ้าปาเต๊ะที่นำเข้ามาจากยาวาหรือซาวสมัยแรกๆ ต่อมาเรียกว่า ผ้าปาเต๊ะ

ในเพลงกล่อมเด็กของชาวมลายูบทหนึ่งมีเนื้อร้องกล่าวถึงผ้าปาเต๊ะว่าเป็นผ้าที่นำเข้ามาจากชวา (อนันต์ วัฒนานิกร, 2528 : 96) ดังนี้

กาเฮน บาเต๊ะ บายูปัง บาเต๊ะ	บาเต๊ะ ดาตัง ดารี ยาวอ
อาเต๊ะ จันเต๊ะ อาบัง ปังจันเต๊ะ	บาตา สบูเต ก็ตา เบอดูวอ

คำแปลเป็นภาษาไทย

เสื้อผ้าปาเต๊ะเด่นดอก	ผ้าปาเต๊ะออกจากเมืองชวา
น้องก็งามพี่ก็งามไม่น้อยหน้า	เชิญมาร่วมหมอนใบเดียวกัน

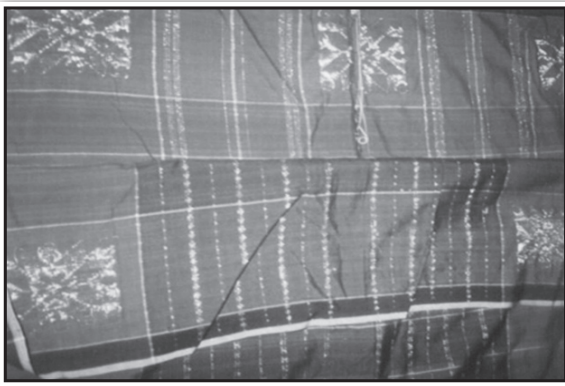
ภาพที่ 6 ผ้าปาเต๊ะยาวอสีขาและน้ำเงินพิมพ์ลายดอกสี่กลีบและแมลงปอ อิทธิพลจากฮอลันดา เลียนแบบผ้าปาเต๊ะของชาวโบราณ อายุผ้า 75 ปี ชื้อจากพ่อค้าชาวปัตตานี ราคา 5 บาท (ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2541)

2.4 ผ้าป้อแซ เป็นผ้าแพรนำเข้าจากจีนเรียกว่า ป้อแซจिनอ ใช้เป็นผ้าคลุมผมและคลุมไหล่ของสตรี จากการสำรวจข้อมูลภาคสนามพบว่าผ้าชนิดนี้มีสีสันสดใส เช่น สีส้ม สีฟ้า สีชมพูบานเย็น สีแดง สีน้ำเงินสด สีม่วง ส่วนใหญ่เป็นผ้าพื้นที่มีลวดลายในเนื้อผ้า ลวดลายที่พบมากที่สุด ได้แก่ ลายสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ ลายประแจจีน ลายดอกไม้ เช่น ดอกเบญจมาศ ดอกกุหลาบ ดอกโบตั๋น ดอกบัว นอกจากนี้ยังมีลายนกยูง หงส์ กิ้งก่า เป็นต้น (ดูภาพที่ 7)

ภาพที่ 7 ผ้าป้อแซสีฟ้า เป็นผ้าแพรมีลายสัตว์ตึกะและลายดอกไม้ในเนื้อผ้า เย็บเพลาะกลางผืน กว้าง 160 เซนติเมตร x 270 เซนติเมตร (ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2540)

2.5 ผ้าสะมารินดา เป็นผ้านำเข้าจากเมืองสะมารินดา บนเกาะกาลิมันตัน ประเทศอินโดนีเซีย ลักษณะเด่นของผ้าสะมารินดาคือ มีการเสริมดอกหรือลายผ้าเพิ่มเติม ในช่องลายตาหมากรุกบนผืนผ้าปาลิกัต เมื่อประมาณสิบกว่าปีที่ผ่านมา ผ้าชนิดนี้เริ่มเป็นที่รู้จักและนิยมใช้กันมากขึ้นในปัตตานีเรียกผ้าชนิดนี้ว่า ผ้าสะมารินดอ (ดูภาพที่ 8)

ภาพที่ 8 ผ้าสะมารินดา สีม่วง ทอยกดอกด้วยดินเงินลายดอกกระจายในช่องตาหมากรุก ปาติะ สีม่วงเข้มทอลายขีดสองไม้ด้วยดินเงิน กว้าง 105 เซนติเมตร x ยาว 224 เซนติเมตร (ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2539)

3. เรียกชื่อตามวิธีการผลิตลวดลาย

ผ้าชนิดนี้เป็นผ้าที่ทำลวดลายขึ้นหลังจากการทอออกมาเป็นผืนผ้าแล้ว หรืออาจทำให้เกิดลวดลายในขณะที่ยังเป็นเส้นด้ายก่อนแล้วจึงนำไปทอเป็นผืนผ้าได้แก่

3.1 ผ้าบาเต๊ะหรือผ้าปาเต๊ะ ผ้าชนิดนี้ใช้เทคนิคการลงเทียนหรือใช้ขี้ผึ้งบนผืนผ้าตรงพื้นที่ที่ไม่ต้องการให้เกิดสีแล้วนำไปย้อมสี จากนั้นจึงนำมาต้มเพื่อเอาขี้ผึ้งออก ตำแหน่งที่ปิดทับด้วยขี้ผึ้งจะไม่ติดสี เกิดเป็นลวดลายสีขาวในตำแหน่งนั้น การเพิ่มสีอื่น ๆ ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ผลิต เทคนิคของการลงขี้ผึ้งนี้ในภาษาอินโดนีเซียเรียกว่า บาติก (BATIK) จึงเป็นชื่อผ้าที่ใช้เทคนิคของการผลิตในลักษณะนี้

3.2 ผ้าอีเก๊ะ เป็นผ้าประเภทเดียวกับผ้าปุมหรือผ้ามัดหมี่ คำว่า อีเก๊ะหรือภาษามลายูกลางเรียกว่า อีกัต หมายถึงการผูกหรือมัดผ้าชนิดนี้มีการผูกมัดเส้นด้ายแล้วนำไปย้อมสีเพื่อทำให้เกิดลวดลายตำแหน่งที่ผูกมัดจะไม่ติดสีเกิดเป็นลวดลายสีขาว การทำให้เกิดลวดลายหลากสีขึ้นก็อยู่กับเทคนิค และจำนวนครั้งในการมัดย้อมเส้นด้าย คำว่า อีกัต มาจากการมัดเส้นด้ายหรือเส้นไหม เพื่อให้เกิดลวดลายบนเส้นด้ายก่อนนำไปทอเป็นผืนผ้า ในสมัยโบราณเชือกที่ใช้ในการมัดย้อมทำจากกากกล้วยตานี เนื่องจากมีความเหนียวทนทานกว่ากล้วยพันธุ์อื่นๆ

4. เรียกชื่อตามวัสดุที่นำมาทอ

ผ้าที่ใช้ในจังหวัดชายแดนภาคใต้บางครั้งอาจเรียกชื่อตามวัสดุที่นำมาใช้ทอเป็นผืนผ้า ได้แก่

4.1 ผ้าสตีอขอ หรือภาษามลายูกลางเรียกว่า ผ้าสตีอโร หมายถึงผ้าทุกชนิดที่ทอมาจากเส้นไหม ผ้าไหมที่เคยทอในอดีตก่อนส่งซื้อวัตถุดิบจำพวกเส้นไหมหรือไหมดิบมาจากจีน

4.2 ผ้ากากปะ หมายถึงผ้าฝ้ายทุกชนิด ในอดีตมีการปลูกฝ้ายเพื่อนำเส้นใยมาปั่นเป็นด้ายสำหรับทอผ้า พันธุ์ฝ้ายที่ปลูก ได้แก่ พันธุ์เตี้ยสมอกลมเก็บเกี่ยวบุยุฝ้ายได้ครั้งเดียวต้นฝ้ายก็ตาย ต่อมาฝ้ายพันธุ์ใหม่ต้นโตสูง ปลูกครั้งเดียวเก็บบุยุได้ตลอดปี สมอฝ้ายเรียกว่าแต่ละต้นอายุประมาณ 2 ปีกว่านิยมนปลูกแซมกันเป็นแนวรั้ว ฝ้ายพันธุ์นี้เรียกกันในท้องถิ่นภาคใต้ว่า “ฝ้ายขี้แมว” (มะเขือ หวังหมัด, 20 พฤศจิกายน 2539) เมื่อมีการนำด้ายสำเร็จรูปจากต่างประเทศเข้ามาใช้ การปลูกฝ้ายสำหรับใช้ทอผ้าก็เล็กร้างไป

4.3 ผ้าสะตุลี หมายถึงผ้าที่ทอจากด้ายสำเร็จรูปชนิดหนึ่งในท้องถิ่นภาคใต้เรียกว่า ด้ายสะตุลี หรือภาษาไทยปักษ์ใต้เรียกว่า ด้ายตุลลีหรือด้ายจุลลี เส้นด้ายชนิดนี้นำเข้ามาใช้เร็วกว่าปีมาแล้วและเป็นที่ยอมรับกันในหมู่ช่างทอผ้าภาคใต้ ไทยมุสลิมเรียกว่า “ผ้าสะตุลี”

ส่วนในไทยพุทธเรียกว่า “ผ้าจูลี” เส้นด้ายมีลักษณะเล็กละเอียดเป็นเงามันย้อมสีสำเร็จมาจากโรงงานมีให้เลือกหลายสี อาจทำจากฝ้ายหรือเส้นใยฝ้ายผสม ด้ายสำเร็จรูปที่นำเข้ามาในยุคนี้มีหลายชนิดและคุณภาพแตกต่างกัน ได้แก่

4.3.1. ด้ายสะตุลีหรือด้ายจูลี เป็นด้ายคุณภาพดีเส้นเล็กที่สุด เป็นที่นิยมมากกว่าด้ายชนิดอื่นๆ

4.3.2. ด้ายฮาโหลย เป็นด้ายชั้นรองคุณภาพปานกลาง

4.3.3. ด้ายลาจู เป็นด้ายคุณภาพต่ำสุดเส้นใหญ่ ไม่เป็นที่นิยม

5. เรียกชื่อในลักษณะที่เป็นชื่อเฉพาะของผ้าชนิดนั้นๆ

ผ้าที่เรียกชื่อเฉพาะเนื่องจากผ้าดังกล่าวเป็นที่รู้จักของคนทั่วๆ ไปในสมัยนั้น ได้แก่ ผ้าชายราму ผ้าปูมอปตอง (ชาวจะนะ เรียกว่า ปูมอปตอง) ผ้าปลางิง ผ้าลิมา ผ้าซอละเอ เป็นต้น

5.1 ผ้าชายราму จัดอยู่ในประเภทฝ้ายยาวหรือผ้าปล่อย (ผ้าลือปัส) พบทั้งผืนขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ผืนขนาดเล็กพบมากและมักเป็นฝีมือการทอของช่างท้องถิ่น ลักษณะของผืนผ้าเหมือนกับผ้าขาวม้าทุกประการ แต่มีจุดเด่นอยู่ที่ขอบปลายของชายผ้าทั้งสองด้าน ซึ่งช่างทอจะเว้นเส้นยืนให้เหลือไว้เพื่อพันเกลียวผูกปมที่ปลายเป็นคูกุ่ ผ้าที่มีการเว้นเส้นยืนห้อยเป็นระย้านี้ เรียกว่า ผ้าชายราму ผ้าชนิดนี้พบน้อยกว่าผ้าชนิดอื่นๆ ในกลุ่มชาวไทยมุสลิมใช้เป็นผ้าโพกศีรษะ ผ้าคลุมศีรษะ ผ้าคลุมไหล่และผ้าสไบคล้องคอ ชาวไทยพุทธนิยมใช้กันในกลุ่มสตรีสูงอายุ โดยทำเป็นผ้าพาดเฉียงสำหรับใส่ไปทำบุญที่วัดหรือออกงานต่างๆ เช่นเดียวกับผ้าแพรเปียงหรือผ้าแพรวาวของภาคอื่นๆ

5.2 ผ้าปูมอปตอง จัดอยู่ในประเภทฝ้ายยาวหรือ ผ้าปล่อย (ผ้าลือปิยะ) เช่นเดียวกับผ้าขาวม้า แต่ผืนผ้ายาวกว่าผ้าขาวม้าธรรมดาคือยาวประมาณ 5 - 6 ศอก ขอบชายผ้ามีล่องจวนหรือล่องจวน¹ อยู่ทุกผืนเช่นกัน ผ้าชนิดนี้มีจุดประสงค์หลักเพื่อใช้สำหรับนุ่งปูมอปตองหรือนุ่งเลื้อยชาย วิธีการนุ่งผ้าแบบนี้ เป็นที่นิยมของผู้ชายในภาคใต้ทั้งชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิมในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ปัจจุบันเลิกนุ่งแล้ว

5.3 ผ้าปลางิง เป็นผ้ามัดย้อม จัดเป็นผ้าปาเต๊ะชนิดหนึ่งซึ่งสันนิษฐานว่ามีถิ่นกำเนิดมาจากอินโดนีเซีย เรียกว่า “บาติกจัมปุตตัน” (Batik jumputun) ต่อมาได้แพร่หลายเข้ามาผลิตที่เมืองตรังگانู กลันตันและปัตตานี เป็นเวลานานกว่าหนึ่งร้อยปีมาแล้ว สันนิษฐานว่ามีการผลิตผ้าชนิดนี้มาตั้งแต่เมื่อครั้งที่ “ตงกูปะสา” เข้ามาเป็นเจ้าเมืองปัตตานีในสมัยรัชกาล

¹ ล่องจวน หมายถึง การทำลวดลายในลักษณะเป็นแนวล่องยาวๆ บริเวณเชิงผ้าตามความกว้างของผืนผ้า ทั้งสองข้างซึ่งเป็นเอกลักษณ์บนผืนผ้าของจังหวัดชายแดนภาคใต้ในอดีต

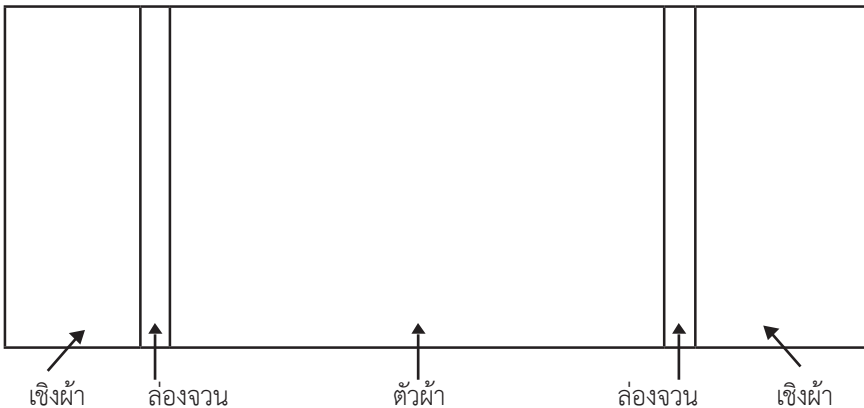
ที่ 3 ผ้าชนิดนี้เท่าที่พบส่วนมากใช้ผ้าแพรจีนมาทำเป็นผ้าปลางจึงและที่เป็นผ้าไหมที่ทอขึ้นในท้องถิ่นก็พบเช่นกัน การผลิต จะใช้แพรขาวหรือผ้าไหมสีขาวที่ยังไม่ได้มีการย้อมนำมาซักให้สะอาดแล้วตากให้แห้ง จากนั้นจึงใช้แม่พิมพ์ที่แกะจากไม้มาจุ่มสีแล้วกดประทับลงบนผืนผ้าให้ได้แนวและช่องไฟ ขึ้นต่อมามีการผูกมัดลายด้วยเชือกกล้วยพังลา (กล้วยตานี) ในบางตำแหน่งมีการเย็บสอยด้วยเส้นด้าย จากนั้นจึงนำผ้าที่ผ่านการมัดมาเรียบร้อยแล้วลงย้อมจนสีติดดีแล้วจึงนำไปผึ่งแดดให้แห้งสนิทแล้วจึงแกะเชือกที่มัดลายผ้าออกจะได้ผ้าปลางซึ่งมีลวดลายเป็นดอกดวงสีขาวเต็มผืนผ้า ถ้าจะให้มียลหลายๆ สีก็จะแต้มสีเพิ่มเติมตามช่องลายสีขาว เช่น ในตำแหน่งที่เป็นดอกไม้หรือเกสรลวดลายของผ้าปลางจึงโบราณที่พบมักเป็นลายดอกไม้ดวงดาวและดวงอาทิตย์ฉายแสง วิธีการสังเกตว่าใช่ผ้าปลางจึงหรือไม่ ให้สังเกตดูขอบของลวดลาย ถ้าเป็นผ้าปลางจึงขอบของลายจะมีรอยซึมของสีคล้ายกับลายของผ้ามัดหมี่เพราะผ้าชนิดนี้จะใช้เทคนิคมัดย้อมผืนผ้าคล้ายกับการมัดย้อมเส้นด้ายของผ้ามัดหมี่ ถ้าขอบของลายมีความคมชัดแสดงว่าเป็นผ้าปลางจึงรุ่นใหม่ที่ใช้เทคนิคการสกรีนมาจากโรงงาน (ดูภาพที่ 9) ผ้าปลางจึง ที่พบส่วนใหญ่เป็นผ้าแพรที่นำมาเปลาะ มีความกว้างประมาณ 2 ฟุต และยาวประมาณ 3 ฟุตเศษ และยังเป็นผ้าคลุมศีรษะแบบสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนที่ทำเป็นผ้าใส่รองพบน้อยมาก วัสดุที่ใช้ทำผ้าปลางจึงมักใช้ผ้าแพรหรือผ้าไหม ผ้าชนิดนี้บางแห่งออกเสียงเป็นปะหลาง จึง ปะหลาง และปะลาหิง ผ้าชนิดนี้ได้เลิกผลิตไปในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 จัดเป็นผ้าของชนชั้นสูงและมีราคาแพง ผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงในยุคนั้นต่างพยายามซื้อหามาใช้ ทั้งชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิม สำหรับชาวไทยมุสลิมใช้เป็นผ้าคลุมศีรษะหรือผ้าใส่พาดไหล่ ส่วนชาวไทยพุทธใช้เป็นผ้าพาดเฉียงสำหรับไปทำบุญที่วัดหรือเป็นผ้าใส่สำหรับออกงานต่างๆ

ภาพที่ 9 ผ้าปลางจึงสีชมพูบานเย็นทำจากผ้าป้อแรรานี (แพรหนังไก่) มัดย้อม ลายบุงอจำปากอ (จำปากอม หรือลิ้นทม) อายุผ้าเกิน 60 ปี ผลิตที่บ้านจะบังติกอ อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี (ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2538)

5.4 ผ้าลิตมา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าผ้าจวนตานี เป็นผ้ามัดหมี่โบราณประเภทผ้าปุม นิยมใช้กันมากในกลุ่มชนชั้นสูงและผู้มีฐานะเนื่องจากมีราคาแพง ลวดลายสวยงามเด่นสะดุดตา ผืนผ้าทอด้วยเส้นไหมชั้นดีเส้นเล็กละเอียดหรือที่เรียกกันว่าไหมน้อย นอกจากนี้ยังพบว่ามีการใช้เส้นใยฝ้ายแกมไหมในการทอบ้าง

องค์ประกอบของผ้าลิตมา เป็นผ้ายาวหรือผ้าปล่อย (ดูที่ภาพ 10) คล้ายผ้าขาวม้า แต่มีขนาดกว้าง คือมีความกว้างประมาณ 80 – 85 ซม. และยาวประมาณ 210 – 220 ซม. จุดเด่นของผืนผ้าอยู่ที่เชิงของผ้าหรือหัวผ้า มักมีสีแดง เท่าที่พบในขณะนี้ผ้าลิตมาทุกผืนมีเชิงสีแดงทั้งหมด แต่พบไม่กี่ผืนที่มีเชิงเป็นสีน้ำตาลแกมแดง ลวดลายที่เชิงผ้ามีความสวยงามและเด่นสะดุดตามากกว่าลวดลายในท้องผ้าหรือผืนผ้า พบว่าในลวดลายเหล่านั้นมีลายคล้ายลายเชิงผ้าที่ไทยออกแบบ และสั่งทำจากอินเดีย นอกจากนี้ยังมีลวดลายในศิลปะแบบขวามลายู ในบางผืนคล้ายกับลายเชิงผ้าปุมเขมร การที่ผ้าชนิดนี้มีเชิงเป็นสีแดงหรือแดงเข้มติดกับสีของตัวผ้าเพราะช่างทอผ้าลิตมาใช้เทคนิคพิเศษเพิ่มเข้าไป โดยการมัดย้อมเส้นยืนในตำแหน่งของเชิงผ้าแล้วจึงทอเส้นพุ่งที่มัดย้อมเป็นลายเชิงผ้าให้ตรงกับพื้นที่สีแดงบนเส้นยืนเช่นเดียวกัน ทำให้เชิงผ้าจวนตานีมีพื้นสีแดงเข้มสะดุดตา (ดูภาพที่ 7)

ภาพที่ 10 องค์ประกอบของผ้าจวนตานี

ส่วนลวดลายของตัวผ้าเท่าที่พบส่วนใหญ่เป็นลายผ้าที่เกิดจากการมัดหมี่และการทอยกด้วยเทคนิคของการจก ผืนผ้าชนิดนี้ถ้าเป็นผ้าทอแบบสี่ตะกอกจะมีลวดลายมัดหมี่ที่คมชัดกว่าทอแบบสองตะกอกมากผ้าลิตมาจะใช้งานที่สำคัญๆ เท่านั้น สตรีมุสลิมใช้เป็นผ้าสไบพาดไหล่ ผ้าคลุมไหล่ผ้าคลุมศีรษะและผ้ากระโจมอก สำหรับสุขภาพบุรุษใช้เป็นผ้าถุงปูมอต่อตองเป็นผ้าสลิ้นแฉ่งปิดทับกางเกงขายาว และยังใช้ผ้าลิตมาเป็นผ้าคลุมศพเนื่องจากมีลวดลายและ

สีสันสวยงาม เมื่อนำศพไปฝังที่สุสานญาติจะนำผ้านี้กลับมาซักเก็บไว้เพื่อใช้กับศพเครือญาติคนต่อไป ผ้าผืนใดที่ใช้กับงานด้วยก็จะใช้กับงานนี้เท่านั้น (เจ๊ะรอแม ตาโต๊ะ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2535) ในกลุ่มชาวไทยพุทธนิยมใช้ผ้าลิมาเป็นชุดแต่งกายออกงานเป็นผ้าพาดเฉียงบ่าสำหรับสตรีสูงอายุ ส่วนสุภาพบุรุษใช้เป็นผ้านุ่งเสื่อชาย อีกทั้งยังใช้เป็นผ้านุ่งแต่งตัวให้กับนาค และใช้เป็นผ้าคลุมปากโลงศพ เมื่อยกโลงศพวางบนกองฟอนแล้วเริ่มจุดไฟเผา จะยกผ้าออกจากโลงและโยนข้ามโลงศพไปมาสามครั้งก่อนเจ้าภาพจึงนำผ้าไปซักรับเพื่อเก็บไว้ใช้ในครั้งต่อไป

สำหรับกลุ่มชาวไทยมุสลิมท้องที่อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานีนิยมเรียกผ้าชนิดนี้ว่า ผ้าซอลาะ แต่ชาวไทยมุสลิมในท้องที่ตั้งแต่อำเภอเมืองจังหวัดปัตตานีลงไปจนถึงรัฐต่างๆ ในประเทศมาเลเซียตะวันตกที่อยู่ด้านชายฝั่งตะวันออกเรียกว่า ผ้าลิมา ในอดีตผ้าลิมาเคยมีการทอในปัตตานีแต่ได้สูญหายไปก่อนท้องถิ่นอื่นๆ ในละแวกใกล้เคียงและได้มีการนำเข้าผ้าลิมาจากรัฐกลันตันและตรังกานู จนถึงหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงยุติการทอโดยสิ้นเชิง นอกจากนี้ยังพบว่าผ้าลิมาบางผืนเป็นลายจวนหรือผ้าลายจวนเต็มตลอดทั้งผืน จึงตั้งข้อสันนิษฐานว่าคือ ผ้าจวนตานี (พิชัย แก้วขาว, ผู้ให้สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2540)

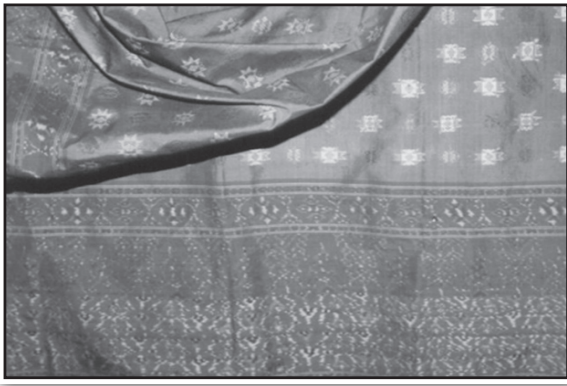
เทคนิคการสร้างลวดลายผ้าลิมาเท่าที่พบหลักฐานมี 2 ชนิด คือ

5.4.1 การสร้างลวดลายด้วยการมัดหมี่ตลอดทั้งผืน แบบนี้พบมากที่สุด ช่างทอผ้าจะมัดหมี่ลวดลายเส้นพุ่งทั้งตัวผ้าและเชิงผ้า จุดเด่นของผ้าลิมาแบบนี้อยู่ที่การประดิษฐ์ลวดลายและการแต่งแต้มสีสันบนผืนผ้าให้เกิดความสวยงามกลมกลืน (ดูภาพที่ 11)

ภาพที่ 11 ผ้าไหมลิมาบินตังพื้นสีม่วงลายดอกแก้ว เชิงผ้าสีแดง มีล่องจวนทอลายสีเหลี่ยมขนมเปียกปูน และลายเครือเถา อายุของผ้าเกือบ 100 ปี กว้าง 100 เซนติเมตร x ยาว 350 เซนติเมตร (ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2540)

5.4.2. การสร้างลวดลายด้วยการทอยกผสมกับกรรมวิธีมัดหมี่ แบบนี้พบบ้างเล็กน้อย ช่างทอผ้าใช้วิธีทอยกดอกเฉพาะบริเวณตัวผ้าด้วยลวดลายที่มีขนาดเล็ก เช่น ลายดวงดาว ลายดอกไม้ ลายดวงอาทิตย์ เป็นต้น (ดูภาพที่ 12)

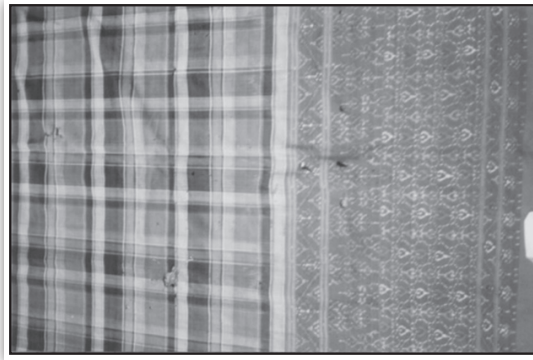
ภาพที่ 12 ลายผ้าสีมาทอยกดอกผสมกับเทคนิคมัดหมี่ที่เชิงผ้า อายุผ้า 100 ปี (นิทรรศการศิลปวัฒนธรรมของจังหวัดชายแดนภาคใต้ โรงแรมชาลี จังหวัดยะลา 10 ธันวาคม 2541)

ลวดลายบนผืนผ้าสีมา

ลวดลายของผ้าสีมามีหลายรูปแบบซึ่งสามารถจัดแบ่งกลุ่มลวดลายได้ ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มสีมาปาลีกัด หรือลวดลายตาหมากรุก

ผ้าสีมาชนิดนี้ตัวผ้าเป็นลายตาราง จุดเด่นของผ้าอยู่ที่ลวดลายมัดหมี่ตรงเชิงผ้า ผ้าสีมาตาหมากรุกนี้ได้มีการทอใช้ลดลงไปเรื่อยๆ จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีผู้ทอผ้าแบบนี้ได้บ้างโดยการซื้อด้ายมัดหมี่ลายเชิงผ้าที่ย้อมสีสำเร็จรูปจากรัฐกลับคืนเพื่อนำมาทอใช้ทอเองแต่มีจำนวนไม่มากนัก (ดูภาพที่ 13)

ภาพที่ 13 ผ้าลีมาปาตีทสี่ขมพูตัวผ้าทอลายตาหมากรุก เชิงผ้าทอมัดหมี่ด้วยลายหน่อไม้และลายผสมผสานล่องจวนลายคดกริช กว้าง 100 เซนติเมตร x ยาว 210 เซนติเมตร (ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2538)

2. กลุ่มลีมาบินตัง หรือผ้าลีมาลวดลายดาวกระจาย

ผ้าลีมาในกลุ่มนี้ท้องผ้ามีลวดลายคล้ายดวงดาวเรียงกระจายอยู่ทั่วทั้งผืนผ้า คล้ายดอกประจํายามหรือลายตะเกียง คล้ายดอกไม้ก็มี ลวดลายผ้าในกลุ่มนี้มีทั้งลวดลายที่เกิดจากกรรมวิธีมัดหมี่และลวดลายการทอยก (ดูภาพที่ 14)

ภาพที่ 14 ผ้าลีมาบินตังพื้นสีม่วง ลายลูกแก้ว (ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2540)

3. กลุ่มลีมาปูเกะ ลวดลายตาข่ายหรือลวดลายก้านแย่ง

ผ้าลีมาในกลุ่มนี้มีลักษณะเด่นอยู่ที่ลวดลายตาข่ายเรียกว่า ลายก้านแย่ง ลวดลายนี้พบมากกว่าลวดลายชนิดอื่น โดยเฉพาะผ้าลีมาสีน้ำตาลเข้มส่วนใหญ่ทอในรัฐกลันตัน ผ้ากลุ่มนี้ใช้กรรมวิธีมัดหมี่ตลอดทั้งผืน (ดูภาพที่ 15)

ภาพที่ 15 ผ้าลีสมาปูกะสีแดง ลายตาข่ายหรือลายก้านแย่ง จุดเด่นของผ้าผืนนี้อยู่ที่ตัวผ้าทอ 3 ลาย ซึ่งแตกต่างจากตัวผ้าไหมลีสมาปูกะทั่วไปที่ทอเพียงลายเดียว นอกจากนี้การให้สีในการมัดย้อมกลมกลืนกับเชิงผ้า อีกทั้งยังแสดงให้เห็นความชำนาญของช่างทอจึงได้ผืนผ้าที่มีความงดงามเป็นพิเศษกว้าง 81 เซนติเมตร x 196 เซนติเมตร (ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2539)

4. กลุ่มลีสมาอายุะ หรืออายุต์ หรือลวดลายตัวอักษรอาหรับ

ผ้าลีสมาในกลุ่มนี้พบน้อยที่สุด ผืนผ้าเป็นตัวอักษรอาหรับทั้งผืน ตัวอักษรเหล่านี้ที่เลือกเฟ้นมาจากอายุะบางข้อในคัมภีร์อัลกุรอานในศาสนาอิสลาม มักใช้เป็นผ้าสำหรับคลุมศพ ผู้ตายลวดลายของตัวอักษรเกิดจากกรรมวิธีมัดหมี่เช่นกัน (ดูภาพที่ 16)

ภาพที่ 16 ผ้าลีสมาอายุะ ลวดลายบนผืนผ้าเป็นคำอายุะในคัมภีร์อัลกุรอาน ตัวอักษรอาหรับใช้กรรมวิธีมัดหมี่ (Tien Wahpress, 1994; 447)

5. กลุ่มลี้มาจิวา ลวดลายจวนตานี หรือ ลี้มาล่องจวน

ผ้าลี้มาในกลุ่มนี้ลักษณะเด่นอยู่ที่รูปแบบของลวดลาย คือใช้ล่องจวนทำเป็นลายในตัวผ้า โดยการจัดวางลวดลายของล่องจวนเป็นแถวคล้ายกับแถวของบรรทัด พบทั้งแบบที่วางขวางและวางตามความยาวของผืนผ้า แต่แบบที่วางตามความยาวของผืนผ้า นั้นพบน้อยมาก (ดูภาพที่ 17)

ภาพที่ 17 ผ้าลี้มาจิวาสีเขียวมัดหมี่ตัวผ้าลายคดกริช เข็มผ้าลายหน่อไม้และลายผสมผสาน ล่องจวนลายคดกริช กว้าง 80 เซนติเมตร x ยาว 172 เซนติเมตร (ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2541)

จะเห็นได้ว่า ลวดลายบนผืนผ้าลี้มาส่วนใหญ่เกิดจากการนำเส้นเรขาคณิตมาจัดเรียงทำให้เกิดลวดลายหลากหลายรูปแบบ และยังสามารถนำมาต่อกันที่มีอยู่ในท้องถิ่นของจังหวัดชายแดนภาคใต้ เช่น ดอกพิกล ดอกชบา ดอกแก้ว ดอกสี่กลีบ ดอกดาวกระจาย มาจัดเรียงกลายเป็นลวดลายที่สวยงาม ตลอดจนสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว เช่น ลายก้างปลา ลายปูเกะ หรือลายตาข่ายแสดงให้เห็นว่าวิถีชีวิตของชาวพื้นเมืองที่ผูกพันกับอาชีพประมง ต้องออกทะเลหาปลา และต้องใช้แหในการจับปลา รับประทานปลา ต้องซ่อมแห และถักทอวนเป็นประจำ ช่างทอผ้าจึงได้นำสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวันมาสร้างสรรค์ออกมาเป็นลวดลายต่างๆ ลายตาหมากรุกเกิดจากการสานตอก สานเสื่อเพื่อใช้ในครัวเรือน จึงได้นำลายตาหมากรุกมาใช้ในการทอผ้าเป็นลวดลายการะตูว การะตี๋มอและการะปะ๊ะห์ ส่วนลายตะเกียงทองเกิดจากวิถีชีวิตที่ต้องใช้ตะเกียงในที่ทำงานทองเหลืองเพื่อให้ความสว่างในเวลากลางคืน แสงประกายจากตะเกียงทองเหลืองช่วยให้ช่างทอผ้าเกิดจินตนาการออกมาเป็นลวดลายที่สวยงาม อนึ่ง ลายฝูงกาซึ่งเป็นลายที่ช่างทอผ้านำมาจากท่าทางของกาในขณะที่บินขึ้นสู่ท้องฟ้า ประกอบกับกาเป็นสัตว์ที่มักอยู่ในท้องถิ่นภาคใต้ อีกทั้งยังมีลายดอกแปดแฉกซึ่งเป็นลายที่พัฒนามาจาก

ดอกดาวกระจายซึ่งเป็นดอกไม้ที่พบมากตามพื้นบ้าน สีเหลืองทองสดใสของดอกดาวกระจายเมื่อนำมาถักทอด้วยเส้นใยไหมสีทองสลักสีแดงลายหน่อไม้ช่วยส่งให้ผ้าสวยงามเหมือนภาพจินตนาการ นอกจากนี้ลายดวงดาวเป็นลวดลายที่เกิดจากอาชีพประมงต้องออกเรือหาปลา การสังเกตดวงดาวบนท้องฟ้าเพื่อมองหาทิศทางถูกนำมาร้อยเรียงอยู่บนผืนผ้าไหมสีด้าเหมือนภาพสามมิติของยามค่ำคืนเจิดจ้าด้วยแสงของลวดลายดวงดาว การรังสรรค์ลวดลายเหล่านี้ นอกจากก่อให้เกิดสุนทรียภาพบนผืนผ้าสีมาโดยผ่านเส้นไหม สีเส้นและลวดลายแล้ว ผืนผ้าสีมายังบ่งบอกถึงวิถีชีวิตและความเชื่อของบรรพชนชาวไทยมุสลิมที่ผูกพันอยู่กับขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีมาแต่โบราณ ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมการใช้ผ้อยู่ของชาวพื้นเมืองในอดีต

การใช้ผ้าของชาวไทยมุสลิมในอดีต

การสำรวจภาคสนามในจังหวัดชายแดนภาคใต้พบว่า มีผ้าโบราณมากมายหลายชนิดที่ใช้ในวิถีชีวิตชาวไทยมุสลิม ผ้าเหล่านี้บ่งบอกหน้าที่การใช้งาน บอกสถานะผู้สวมใส่ เช่น ผ้าในชีวิตประจำวันและผ้าที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ โดยเฉพาะผ้าซอแก๊ะและผ้าสีมานั้นเป็นผ้าสำหรับชนชั้นปกครองและผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง กษัตริย์นิยมมอบผ้าซอแก๊ะและผ้าสีมาเป็นเครื่องบรรณาการ เป็นของพระราชทานแก่ขุนนางและข้าราชการ เป็นของกำนัล เป็นของขวัญในการแต่งงาน เป็นต้น

ในอดีตผ้าซอแก๊ะและผ้าสีมาจะใช้ในงานพิธีการต่างๆ เช่น การแต่งกายเพื่อเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ งานรับแขกเมือง งานมาโษะยาวิหรือพิธีเข้าสู่หนัด แห่บายศรี งานฮารีรายองงานแต่งงาน นอกจากนี้ยังใช้ผ้าสีมาประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น คัดท้องหญิงใกล้คลอด ใช้ห่อตัวเด็กแรกเกิด ใช้ทำพิธีเสริมสร้างกำลังใจก่อนออกรบกับศัตรู ในบางครั้งใช้เป็นผ้าคลุมศพ เนื่องจากเป็นผ้าที่ได้รับตกทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษ มีลวดลายและสีเส้นสวยงาม เมื่อนำศพไปฝังที่สุสานญาติจะนำผ้าสีมานี้กลับมาซักเก็บไว้เพื่อใช้กับญาติคนต่อไป ผ้าผืนใดที่ใช้กับงานศพก็จะใช้กับงานนี้เท่านั้น (เจ๊ะรอแม ดาโต๊ะ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2540)

สำหรับกลุ่มชาวไทยพุทธนิยมใช้ผ้าสีมาเป็นชุดแต่งกายออกงาน เป็นผ้าพาดเสียบ่าสำหรับสตรีสูงอายุ ส่วนชายใช้เป็นผ้านุ่งเลื้อยชาย อีกทั้งยังใช้เป็นผ้านุ่งแต่งตัวให้กับนาคและใช้เป็นผ้าคลุมปากโลงศพ เมื่อยกโลงศพวางบนกองฟืนแล้วเริ่มจุดไฟเผาจะยกผ้าออกจากโลงและโยนข้ามโลงไปมาสวมครึ่งก่อน หลังจากการใช้งานเสร็จแล้ว เจ้าภาพจึงนำผ้าไปซักเพื่อเก็บไว้ใช้ในครั้งต่อไป

การแต่งกายของสตรีมุสลิมถ้าเป็นเชื้อพระวงศ์และเจ้านายสตรีนิยมใช้ผ้าที่ทอด้วยเส้นใยไหมเป็นผ้านุ่งกระโจมอกโดยเห็นบชายผ้าไว้ที่กลางอกแล้วปล่อยชายผ้าทั้งสองข้างห้อยลงมาเป็นมุมแหลม ส่วนผ้านุ่งนิยมใช้ผ้าไหมกระดิวอ ผ้าการะตือขอ ผ้าการะปะะห์ และผ้าลีมานุ่งให้ชายผ้ามาจับที่ด้านหน้า (ภาพที่ 18)

ภาพที่ 18 การแต่งกายขณะอยู่กับบ้านของหญิงไทยมุสลิมในอดีต (ภาพนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2540)

การแต่งกายชุดนี้ใช้แต่งเมื่ออยู่บ้านเนื่องจากภาคใต้ของไทยมีอากาศร้อน ถ้าต้องออกไปทำธุระนอกบ้านก็แต่งกายแบบเดิมแต่นิยมใช้ผ้าคลุมไหล่ ผ้าคลุมศีรษะ ในปัจจุบันการแต่งกายชุดนี้ได้เลิกใช้ไปแล้ว สำหรับการแต่งกายของชายที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงในขณะที่อยู่บ้านไม่สวมเสื้อ เนื่องจากอากาศร้อน นิยมใช้ผ้าการะดิวอ ผ้าการะตือขอ ผ้าการะปะะห์ และผ้าลีมาโดยนุ่งผ้าแบบปูณอปอตอง และอาจใช้ผ้าจินตาย (ผ้าแพรเงินมัดย้อมเป็นลวดลายต่างๆ) ปิดทับบริเวณสะโพก เห็นบกริช และสวมผ้าสตาแงที่ศีรษะเป็นรูปทรงต่างๆ (ภาพที่ 19)

ภาพที่ 19 ในอดีตการแต่งกายของชายเมื่อออกนอกบ้านสวมเสื้อคอกลม นุ่งผ้าแบบปูมอปตอง ผูกผ้าจินตาย (ผ้าแพรจีนมัดย้อมลายต่างๆ) เหน็บกริชและโทกผ้าัสตาแง (การโทกผ้าที่ ศีรษะเป็นรูปทรงต่างๆ)

ส่วนสตรีสามัญในสมัยโบราณ เมื่ออยู่กับบ้านจะแต่งกายแบบเดียวกับสตรีในราชสำนัก หรือผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง แต่ใช้ผ้าต่างชนิดกันคือจะใช้ผ้าพื้นสีต่างๆ เป็นผ้าแถบ ผ้าคาดอกหรือผ้ากระโจมอก หรือใช้ผ้าตาหมากรุกชนิดต่างๆ ที่ทอจากเส้นใยฝ้าย เช่น ผ้ากระดิวอ ผ้ากระตืออ ผ้ากระปะห้ เป็นต้น ส่วนผ้านุ่งเป็นผ้าถุงผืนยาว สีดำยดิบ หรือผ้าตาหมากรุกชนิดต่างๆ ใช้ใส่ทำงานในบ้าน นิยมนุ่งผ้าถุงยาวกรอมเท้าโดยทบผ้าถุงทั้งสองด้านมาบรรจบกันที่ด้านหน้าแล้วใช้ผ้าคาดเอวทับนอกผ้าแถบอีกครั้ง เมื่อต้องออกไปทำธุระนอกบ้านจะใช้ผ้าคลุมไหล่หรือผ้าคลุมศีรษะ ส่วนผ้าซอกเก๊ะและผ้าลิมา มักนำมาใช้นุ่งหรือห่มในงานสำคัญเท่านั้น เนื่องจากผ้าทั้งสองชนิดนี้ราคาแพง ประกอบกับท้องถิ่นภาคใต้สามารถปลูกต้นฝ้ายสำหรับทอผ้าใช้เอง ทุกครอบครัวจึงทอผ้าใช้เอง กระบวนการผลิตผ้าจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต นับตั้งแต่การปลูกฝ้าย การเก็บเกี่ยวดอกฝ้าย การอ้วฝ้ายไปจนกระทั่งถึงการปั่นเป็นเส้นใยฝ้ายแล้วจึงนำไปย้อมสีกลายเป็นผ้าพื้น ถ้าต้องการลวดลายก็ต้องนำไปมัดลวดลายก่อนนำไปย้อมสี ส่วนการผลิตผ้าซอกเก๊ะและผ้าลิมายังมีขั้นตอนการผลิตที่ยุ่งยากและซับซ้อนมากขึ้น ต้องใช้เส้นใยไหมซึ่งสั่งนำเข้าจากจีนและญี่ปุ่นเนื่องจากในบริเวณจังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่มีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม แต่ดินแดนนี้มีความได้เปรียบในฐานะที่เป็น

เมื่องทำค้าขายที่สำคัญในอุษาคเนย์ เส้นไหมจึงมีราคาแพงยิ่งส่งผลให้ผ้าซอแก็ะและผ้าลีสมา มีราคาแพงด้วย สามัญชนส่วนใหญ่จึงใช้ผ้าฝ้าย เมื่อมีการติดต่อกค้าขายกับประเทศตะวันตก เส้นใยสังเคราะห์ถูกนำเข้ามาขาย ประชาชนส่วนใหญ่หันมานิยมใช้เส้นใยสังเคราะห์เพราะราคาไม่แพงใช้งานสะดวก กล่าวคือ สามารถนำมาทอเป็นผืนผ้าได้ทันทีถ้าไม่ต้องการลวดลาย เป็นการลดขั้นตอนและย่นระยะเวลาการทอผ้าซึ่งเป็นหน้าที่ของหญิงนอกเหนือจากความเป็นแม่ เด็กหญิงจะคุ้นเคยกับงานทอผ้าของแม่เกือบทุกบ้านจะมีกี่ทอผ้าไว้ได้ถุนบ้าน เมื่อเด็กหญิงเจริญเติบโต ขยายวงเพียงพอที่จะเหยียบกี่ทอผ้าได้ จะถูกหัดให้ช่วยงานทอผ้าจนสามารถทอผ้าใช้เอง ทอผ้าให้คนในครอบครัว ญาติพี่น้อง คนรักตลอดจนผ้าที่จะสวมใส่ในวันแต่งงาน เป็นต้น พลังของหญิงในการผลิตผ้าถูกถ่ายทอดซ้ำแล้วซ้ำเล่าให้แก่คนรุ่นต่อๆ มาบนพื้นฐานของครอบครัวและบทบาททางเพศที่สังคมกำหนด ในขณะที่ชายถูกกำหนดให้เป็นผู้ผลิตอุปกรณ์ทอผ้าและประกอบอาชีพประมงหรือทำงานในไร่นา การเรียนรู้เรื่องการทอผ้าเป็นการเรียนด้วยการบอกเล่าและปฏิบัติตามคำแนะนำของแม่ พี่ และญาติ ด้วยระบบการสอนที่ไม่เป็นทางการ เริ่มตั้งแต่การนับเส้นด้าย การมัดลวดลาย การย้อมสี การขีด ด้วยระบบการสอนที่ไม่เป็นทางการ เริ่มตั้งแต่การนับเส้นด้าย การมัดลวดลาย การย้อมสี การขีดและเริ่มซับซ้อนมากขึ้นในเทคนิคการมัดหมี่ผ้าลีสมาซึ่งเป็นขั้นตอนที่ยากที่สุด

อาจกล่าวได้ว่า กว่าจะมาเป็นผืนผ้าต้องผ่านขั้นตอนการผลิตมากมาย ต้องอาศัยความอดทน ความประณีต ความมีใจรักจนทำให้ได้ผืนผ้าที่มีความสวยงาม ผ้าแต่ละผืนถูกถักทอด้วยภูมิปัญญาของบรรพบุรุษหลายชั่วอายุ ผ่านมิติของเวลามาหลายร้อยปี การศึกษาสังคมของจังหวัดชายแดนภาคใต้โดยผ่านวัตถุทางวัฒนธรรมที่เรียกว่าผ้าโบราณเหล่านี้ย่อมสะท้อนให้เห็นภูมิหลังของผู้คนในสังคมภาคใต้อันยาวนานที่ผูกพันกับสังคมอื่นๆ เพราะเครื่องแต่งกายเป็นเครื่อง มือทางสังคมในการสื่อสารสัญลักษณ์บ่งบอกความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมของกลุ่มคน ชนชั้นทางสังคม โดยผ่านการปะทะสังสรรค์กับวัฒนธรรมจากภายนอกซึ่งเกิดจากการติดต่อกค้าขาย ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ การมีวัฒนธรรมและศาสนาเดียวกันย่อมส่งเสริมให้ผ้าโบราณเหล่านี้โดยเฉพาะผ้าลีสมานั้นรับรูปแบบ ลวดลาย และสีสันจากสังคมภายนอกและนำมาปรับให้เข้ากับวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ศิลปะบนผืนผ้าลีสมาจึงเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ของช่างทอผ้า ที่สะท้อนความคิดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์อันยาวนานของภูมิ ภาคนี้ผ่านเส้นไหม บนสีสัน จินตนาการและลวดลายอันซับซ้อน สุนทรียภาพบนผืนผ้าโบราณเหล่านี้จึงเปรียบเสมือนหน้าหนึ่งของประวัติศาสตร์ที่รอคอยผู้สนใจให้มาศึกษาเรื่องราวภูมิหลังของจังหวัดชายแดนภาคใต้

บรรณานุกรม

- จूरรัตน์ บัวแก้ว. 2540. **วัง 7 หัวเมือง**. ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. 2514. **ดาหลัง**. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. 2517. **เสภาขุนช้างขุนแผน**. กรุงเทพฯ.
- อนันต์ วัฒนานิก. 2528. **แลหลังเมืองตานี**. ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
- Tien - Wahpress, 1994. **The Crafts of Malaysia**. Singapore.
- จิตติมา ระเด่นอาหมัด. **ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาภูมิศาสตร์**. 2542. ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 กรกฎาคม 2542
- เจ็ระแม ดาโต๊ะ. **ช่างทองโบราณ**. 2540. ผู้ให้สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2540.
- พิชัย แก้วขาว. **อาจารย์ช่างยนต์**. 2542. ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 กรกฎาคม 2542.
- มะหวน หวังหมัด. **ช่างทอผ้าอาวุโส**. 2539. ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2539.
- สมาน โตขอมิ. 2544. **เจ้าของผ้า**. ผู้ให้สัมภาษณ์, 29 มิถุนายน 2544.